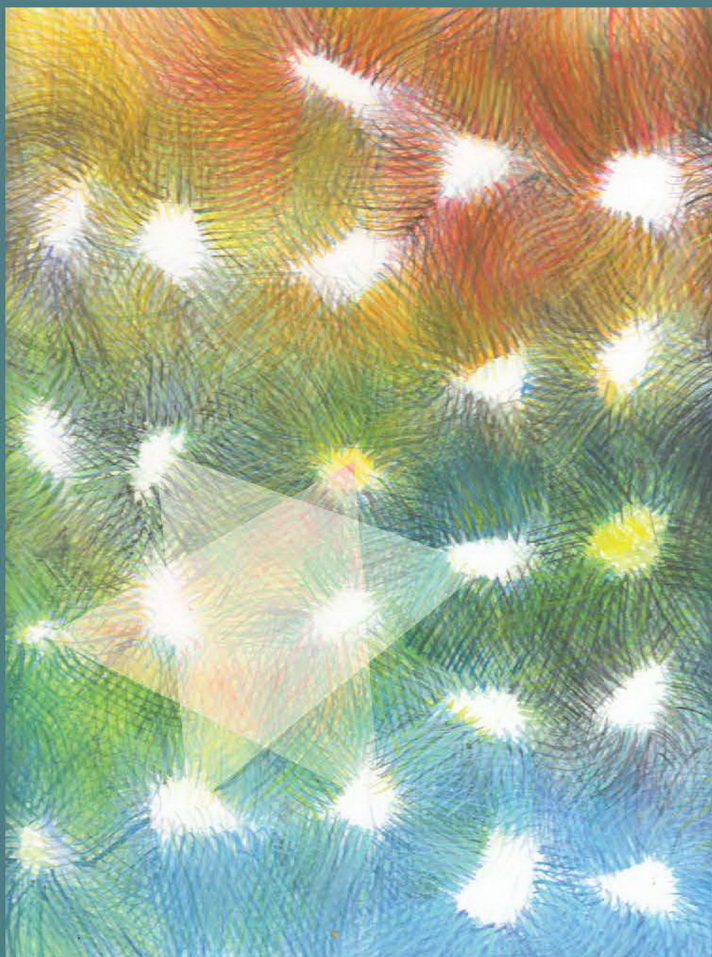

הגיונות במחשבת ישראל

בעקבות שיעוריו של אביעזר רביצקי

אבינועם רוזנק

אבינועם רוזנק

הגיונות במחשבת ישראל

בעקבות שיעוריו של אביעזר רביצקי

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

עריכה לשונית: נועם לסטר
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

מסת"ב 978-965-227-319-2

מספר קטלוגי 185-647

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ה

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 01/2015

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	הקדמה
13	פרק ראשון: מהי מחשבת ישראל? מהי פילוסופיה יהודית 14; הלכה ואגדה 14; פרשנות: בין פנים לחוץ 15; הגדרת תחומה של מחשבת ישראל 18; העקרונות ההרמנויטיים של מחשבת ישראל 21
27	פרק שני: אלוהים אדם ועולם הדגם 27; 'התגלות' ו'בריאה' נוכח הקדקודים: אלוהים – אדם – ועולם 32; הגאולה 36; כוכב הגאולה 39
46	פרק שלישי: ר' סעדיה גאון מבוא 46; מפעל התרגום של התיבונים 46; רבגוניותו של ר' סעדיה גאון 47; מהותו של הרציונליזם הדתי 49; מקורות ההכרה 52; ידיעת האמת ורציונליזם תמים 54; הפתיחה ב'אני' 55; הוכחת הבריאה וקיום האל 56; בין השכלתן למיסטיקאי 59; ההתגלות 59; מצוות שכליות ומצוות שמעיות 61; הגאולה 62
65	פרק רביעי: רבי יהודה הלוי מהאוניברסלי לפרטיקולרי 65; ביוגרפיה 66; היסטוריוסופיה ותאולוגיה – המאבק היהודי-הנוצרי 67; ראשוניות ההתגלות והדתות כמכנינות לגאולה 70; סבל היסטורי ואמת תאולוגית 71; אחדות רוח וחומר 75; ספר הכוזרי: בין הרציונלי להיסטורי-חזונית 86; היסטוריוסופיה, פעולת האלוהים וההידמות לאל 93; נבואה שכלית מול נבואה כנוכחות 94; פרטיקולריזם ורציונליזם אוניברסלי 97; הגאולה במשנת רבי יהודה הלוי 100
103	פרק חמישי: רמב"ם אינטלקטואליזם והנהגה 103; חידוש עריכת ההלכה בכתבי הרמב"ם 104; ההלכה והמציאות 108; פולמוסים 112; בין פילוסופיה לחברה 115

פיזיקה ואמונה דתית 127; תורת ההכרה 134; טעמי המצוות 149;
לוגיקה ואתיקה 155; הנהגה וחקיקה כאידאל פילוסופי 163; שלמות
והיעדר של השכל – המשיחיות וההנהגה 168

176 פרק שישי: ר' חסדאי קרשקש
הגות ביקורתית – החידוש וההחמצה 176; הלכה, הנהגה ופילוסופיה 178;
קרשקש כאלטרנטיבה פילוסופית והלכתית 180; הטבע וההלכה
לאור קרשקש והיצהרי 189; נבואה 192; קרשקש ותלמידיו 193

195 פרק שביעי: קבלה
רובדי המחשבה הקבלית ותחומיה 195; הקבלה: סקירה
כרונולוגית 200; ספר הזוהר 204; קבלת האר"י 230

239 פרק שמיני: ברוך שפינוזה
שפינוזה והכוכב 245; תורת ההכרה והנבואה 255; ביקורת
הדת 258

267 פרק תשיעי: פרנץ רוזנצווייג
'הכוכב', חינויות היחיד וריבוי היסודות 267; בין נצרות ליהדות: חייו
של חוזר בתשובה 268; הגות פילוסופית 271

290 פרק עשירי: הרב קוק
קווים ביוגרפיים 290; הקדושה החובקת כול 291; האדם 300; נבואה
והלכה 307

324 פרק אחד עשר: ארץ ישראל במחשבה היהודית
ארץ ייעוד, תשוקה וחרדה 324; שתי תפיסות של קדושת הארץ:
ריה"ל והרמב"ם 326; חז"ל 328; ימי הביניים 331;
הרמב"ן 339; ארץ חמדה וחרדה 346

356 אחרית דבר

357 רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

381 מפתח

הקדמה

הספר 'מבוא למחשבת ישראל' החל להתגבש בין השנים 1992–1996, עת הייתי עוזר הוראה של מורי, פרופ' אביעזר רביצקי בקורס 'מבוא למחשבת ישראל' באוניברסיטה העברית בירושלים. הקורס היה אחד מהשיעורים רבי המשתתפים בפקולטה למדעי הרוח, ומאות תלמידים גרשו כל שנה את כיתת הלימודים. במסגרת תפקידי שמעתי את שיעורי המבוא בכל שנה, ולקראת שנת 1995 הבאתי בפני פרופ' רביצקי את הרעיון להפוך את שיעוריו לספר; בהסכמתו הקלטתי, שקלטתי ועיבדתי את השיעורים לכדי פרקים המיועדים להוצאה לאור. פרופ' רביצקי קיבל ממני עותק ראשוני של הספר, ולבקשתו התקנתי גם הערות וביבליוגרפיה – ובמשך כעשור הוא השתמש בעותק זה לפני הכניסה לשיעוריו. לא ידוע לי אם כתב הערות או תוספות לטקסט שהיה בידיו. ההחלטה להוציאו לאור נדחתה והתעכבה במשך השנים ופרקי הספר לא פותחו ועובדו מאז אמצע שנות התשעים.

בשנת 2006 נפצע פרופ' רביצקי בתאונת דרכים קשה, ובעזרת שמים, כוחות נפשו המיוחדים והאהבה והתמיכה של בני משפחתו, חבריו וידידיו הרבים, הצליח להיחלץ מהמצר הגדול שהיה נתון בו. מאז הוא נמצא בתהליכי שיקום, ואנו תפילה שאלה יישאו פרי טוב ובריאות שלמה.

זכיתי מאז פציעתו של מורי לשבת עמו ולעיין שוב בפרקי הספר, שידו למעשה לא נגעה בהם ככותב. בדקתי עמו את אפשרות הוצאתם לאור ובחנו את תרומתם עבור המבקשים ללמוד את תחום 'מחשבת ישראל'. ככל שחלפו השנים מידת התעניינותו בעיון המחודש שלנו בפרקי הספר הלכה וגברה, וככל שעבר הזמן הבשילה בי ההחלטה שאכן ראוי להוציאו לאור.

בתהליך הקריאה המשותפת שלי עם פרופ' רביצקי עברו הפרקים שינויים לא מעטים. הישיבה בחברותא אפשרה לי לעסוק בבחינה מחודשת של הסוגיות השונות. חלקים מהשיעורים ומכתב היד הראשוני הושמטו, אחרים נוספו על סמך עבודתי ומחקרי האחרונים, ונוצר חיבור משותף המבוסס בחלקו הארי על שיעוריו של פרופ' רביצקי. לא הוכנסו אל ספר זה מגמות מחקריות חדשות שפרופ' רביצקי לא היה מודע אליהן או לא היו חלק מעולמו הרוחני. עבודתי הממושכת עמו והקרבה הגדולה אליו, הידע הרב שנחשפתי אליו בשנים הארוכות שלי כתלמידו, והניסיון המצטבר שלי כמורה וכותב – השתרגו זה בזה ויצרו חיבור שערש לידתו וחלק הארי של רוחו הם שיעוריו של פרופ' רביצקי, אך הנוסח הסופי, התוספות וההידודים השונים – הם פרי

מחשבת. בד בבד החלטנו לשמר בכל פרק קטעים של דיאלוג בין פרופ' רביצקי לתלמידיו; דיאלוגים המבטאים את אופיו ורוחו של פרופ' רביצקי בזיקתו הייחודית – האינטלקטואלית והאישית – עם תלמידיו.

תודות אין קץ אני חב למורי ועמיתי פרופ' זאב הרוי, שעבר על כתב היד הגמור והעיר את הערותיו המלמדות והמחכימות תמיד. עיניו החדות ותבונתו הרבה העשירו ודייקו את הספר. תודות מקרב לב לרואי רביצקי, שענינו החדות ותבונתו שיפרו את כתב היד והביאו מלאכה זו לשכלול נוסף.

יבואו על הברכה כל אנשי ההוצאה לאור של מרכז זלמן שזר על המקצועיות ועל החוויה הנעימה שליוותה אותי בהוצאת ספר זה לאור. הספר לא היה יצא לאור ללא הסיוע, התבונה, היוזמה והמסירות המוחלטת של ידידי, צבי יקותיאל (קותי), מנכ"ל המרכז. ההוצאה לאור של ספר זה לוותה מצדו בחום אנושי מיוחד במינו. ידיו המופלאות והמיומנות של יחזקאל חובב, העורך ומרכז הוצאה לאור, היו על הגה תהליך ההכנה של הספר ואני מודה לו מקרב לב על כל העזרה שהעניק לי ועל העלתו של הספר על דרך המלך. תודה לעורך הלשוני, נעם לסטר, שהפליא לעשות בעריכתו המקצועית. משפחת רביצקי על כל שלוחותיה סייעה רבות בהוצאתו של הספר, בכל עניין, ברוח ובחומר, ואני מודה להם על הכול בכל לבי.

המבקש להיכנס בשערי המחשבה היהודית והתמודדותה עם המחשבה הפילוסופית על שלל תקופותיה, ימצא בספר זה מדרך נאמן, המוביל את קוראו ביד בטוחה ובלשון שווה לכל נפש. בניסיון לשמר את רוח דבריו של פרופ' רביצקי ניסיתי לשמור על המורכבות והתחכום שהיו בשיעוריו, וכן על הרגישות הפדגוגית שאפיינה את יחסו לתלמידיו.

פרקי המבוא המוצגים בפני הקורא הם שער לאבני היסוד של המחשבה היהודית, מהעת העתיקה ועד ימינו. אולם דרכי הצגתם של הפרקים והנושאים שיידונו להלן משקפים באופן עמוק גם את העניין המחקרי, הרוחני והתרבותי של פרופ' רביצקי, ואלה עיצבו אף את מחקרי ומחשבותי.

פרופ' רביצקי חי במתח המתמיד שבין חובת ההנהגה הפוליטית והחברתית, המכילה את חכמת הסיפור והדמיון, ובין התירה לידיעת האמת המופשטת, הרציונלית והאליטיסטית. מתח זה מושרש במחשבתם של סוקרטס, אפלטון ואריסטו בעת העתיקה, שהייתה תשתית למשנותיהם של פילון, רב סעדיה גאון, ר' יהודה הלוי והרמב"ם בימי הביניים; ובמחשבתם של דקרט, קאנט וקירקגור, שהייתה מצע עבור הוגים יהודים בעת החדשה כגון שפינוזה, הרב קוק, בובר והרב סולובייצ'יק. רוב האישים הללו הפכו ל'גיבורי' של ספר זה, אולם על אלה ועוד נמצא גם בשאר כתביו של רביצקי – במחקריו על אודות ר' שמואל אבן תיבון, ר' יוסף אבן כספי, ר' משה גרבוני, ר' שמואל מלוגיל ור' זרחיה בן שאלתיאל חן.

הקדמה

רביצקי, כחוקר ומורה, הציב מודל של אינטלקטואל פוליטי. ככזה עקב אחר דמויותיהם של אישים שסללו דרכים באסכולה זו. משנתו של ליבוביץ הסעירה את רוחו והיותה עבורו מקור למשיכה ורתיעה. רתיעה מאמירות חד-משמעיות, בשל אי-המורכבות של האמת ובשל המחיר הפוליטי הגלום בה מכאן, אך גם משיכה בשל ההכרה כי הדברים נאמרו מתוך תשוקה להגיע לאמת לאמתה, כמו גם הנכונות לשאת במחיר החברתי של מי שעומד על דעתו. מתח זה מצוי אצל רוב רובם של המנהיגים התרבותיים הנסקרים בספר זה. את התובנות הפוליטיות של המנהיגים הללו מבין רביצקי לא רק כפשרות של הרצוי מול המצוי, אלא גם – אם לא בעיקר – כתוצר הכרחי של חשיבה דיאלקטית המחויבת הן לאמתות תאורטיות הן לאמיתות תרבותיות קיומית.

שיעוריו של פרופ' רביצקי היו מאופיינים בשילוב נדיר של ידע מחקרי עדכני, מעורבות מחקרית במושאי השיעורים ופרספקטיבה תרבותית וחינוכית, הרואה את תפקידם של חומרים אלה בעיצוב התרבות היהודית בת זמננו. העקרונות החינוכיים שליוו את כלל מחקריו בלטו גם בשיעוריו המבוא למחשבת ישראל'. המלחמה בכל אידאולוגיה טוטלית ובצורות האופקים המנוגדת לאמונה המונותאיסטית; החינוך לסובלנות, לפשרה ולחיוניותו של ה'אחר'; ההתנגדות למוניזם וההתירה למחשבה מורכבת; ההכרה בחיוניותו של ה'פנים' היהודי אך גם בחיוניותו של ה'חוץ' המעשירו ומעמיקו; ההכרה בהבדל שבין הפרטיקולרי לאוניברסלי, וזיקתם ההכרחית זה לזה; והרגישות לחובתו של ההוגה לפרק על מנת לבנות, אך גם לשמר כדי לאפשר צמיחה מחודשת – כל אלה הם תוצרים תרבותיים וחינוכיים הנלווים לדיון המחקרי של ספר זה.

ביטוי מובהק לחיבור שרואה רביצקי בין תאוריה למעשה, בין הגות לפעילות חברתית ופוליטית, מצוי בהחלטתו להקדיש פרק ב'מבוא למחשבת ישראל' לארץ ישראל. עניינו בסוגיה זו קשור לאי-הנחת של רביצקי מהתופעה המשיחית-הטוטלית מכאן, והזיקה העמוקה שהוא חש לארץ מכאן. המעיין בספר יראה, שסוגיית ארץ ישראל מרובדת בעומקים הגותיים על מצע הכלים האנליטיים והמושגיים העומדים בתשתיתו של המבוא כולו. זוהי דוגמה מובהקת לחיבור בין המופשט למעשי, בין הרוחני לקונקרטי, בין שמים לארץ.

'מחשבת ישראל' אינה רק מאגר ידע ואוצר בלום של הגות רפלקטיבית, המתמודדת על הרלוונטיות של המסורת היהודית לנוכח האתגרים התרבותיים בכל זמן ומקום; היא גם מחנכת לחיוניותה של הפילוסופיה ה'חיצונית', ה'כללית', ה'לא יהודית', כגורם ביקורתי 'אחר' הכרחי, המאפשר את המשך חייה של ההגות היהודית בהווה. על רקע מפגשים מאתגרים אלה נוצרה היהדות כדת רב-גונית ורבת פנים המתאימה לגישה המונותאיסטית, המבינה שלעולם תיתפס האמת האלוהית על ידי האדם באופן חלקי

הקדמה

וקטוע. על כן אהב רביצקי לעסוק במאמריו ובספריו ב'קולות אחרים'¹ וב'דגמים';² וכך גם מובנה ספר זה. הפתיחות אל ה'אחר' גם חידדה את עוצמת הביקורת המוסרית – על שלל גלגוליה – המאתגרת, המעצימה והמשתיתה את המחשבה היהודית לאורך הדורות.

המפגש המחודש עם פרקי הספר עורר בי התרגשות, כיוון ששבתי והבנתי עד כמה היה עבורי פרוץ רביצקי צור מחצב ומסגרת קטגוריאלית לשיח המחקרי של מחשבת ישראל, שבה אני מצוי זה שלושים שנה. השיח והלימוד המשותף עמו חשפו והעצימו הן את הקרבה הגדולה שבינינו – מתוקף היותי תלמידו – הן את נקודות המחלוקת ההולכות ומתגלעות ככל שעבודתי הולכת ומבשילה.

הרוח הדומיננטית בספר זה היא רוחו של פרוץ רביצקי ואני ביקשתי לתעדה, להעשירה ולשפרה ככל יכולתי. אני אסיר תודה על כך שהייתה לי הזכות להשלים מפעל זה לכבודו ומתוך האהבה וההערכה הרבה שחשים כל מוקיריו, עמיתיו, תלמידיו ומשפחתו. אני תקווה שספר זה ישמש ויעשיר רבים ששאלות המפגש בין היהודי לכללי, בין הפרטיקולרי לאוניברסלי, בין חכמת ישראל לחכמת העמים מסעירה את רוחם ומטרידה את מחשבתם. היכולת להביא ספר זה לידי גמר בחברותא עם מורי – למרות המגבלות והקשיים – ראויה לברכת 'הגומל' לחייבים טובות שגמלנו כל טוב'.

אבינועם רוזנק

חנוכה תשע"ה

1 רביצקי, חירות.
2 רביצקי, דגמים של שלום.

הגיונות במחשבת ישראל מזמין את המעיינים למסע מרתק, נגיש ומעמיק בעקבות כמה מן הזרמים המרכזיים וההוגים הגדולים של המחשבה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה. בין פרקי הספר ימצאו הקוראים מפגשים דרמטיים בין מקובלים לפילוסופים ובין רציונליסטים לאנשי אמונה, ויתוודעו לעולמם הסוער של ר' סעדיה גאון, ר' יהודה הלוי והרמב"ם, ספר הזוהר והאר"י, ר' חסדאי קשרקש ושפינוזה, רוונצוויג והרב קוק.

הגיונות במחשבת ישראל מתחבט בשאלות כגון: היש מחשבה יהודית? הניתן להצדיק את האמונה ואת הדת בכלים פילוסופיים? היש רגע שבו התבונה חייבת לשים מחסום לעצמה? כיצד חלחלה הקבלה אל לב הפילוסופיה המערבית? מה חושבת המחשבה היהודית על "סגולת ישראל" ועל "קדושת הארץ", והאם ניתן להגן על מושגים אלה על פי התבונה? בשאלות אלה ואחרות דנים פרקיו של ספר זה, שנכתב בידי ד"ר אבינועם רוזנק בזיקה ישירה לשיעוריו של פרופסור אביעזר רביצקי, בקורס "מבוא למחשבת ישראל" שהעביר שנים רבות באוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר אבינועם רוזנק הוא מרצה בכיר בחוג למחשבת ישראל שבאוניברסיטה העברית בירושלים ועמית מחקר במכון ון ליר בירושלים. עוסק בהגות יהודית חדשה ובפילוסופיה של ההלכה. בין ספריו: "ההלכה הנבואית: הפילוסופיה של ההלכה של הראי"ה קוק" (מאגנס); "ההלכה כמחוללת שינוי: עיונים ביקורתיים בפילוסופיה של ההלכה" (מאגנס); "הרב קוק" (מרכז זלמן שזר); "סדקים: על אחדות ההפכים, הפוליטי ותלמידיו הרב קוק" (רסלינג).

0 01850000647 7
דאנאליד 189-647

מחיר מומלץ: ₪ 76.70
תאריך הופעה: ינואר 2015

עיצוב העטיפה: נועה קלנר ציור העטיפה: בתיה רוזנק